

Ю. В. Осіпова, головний психолог
Департаменту кадрового забезпечення
МВС України

ОПТИМІЗАЦІЯ МЕТОДІВ ПСИХОДІАГНОСТИКИ І РОЗВИТКУ ГОТОВНОСТІ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КЕРІВНИКІВ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Розглянуто актуальні проблеми вдосконалення методів психологічної діагностики і розвитку складових готовності до управлінської діяльності керівного складу органів внутрішніх справ України на основі принципу оптимізації.

Ключові слова: психологічна діагностика; розвиток готовності до діяльності; оптимізація.

Питання оптимізації методів психодіагностики та розвитку психологічної готовності до управлінської діяльності є нині важливими й актуальними для системи органів внутрішніх справ. Це зумовлюється зростаючими вимогами, які висуваються до керівників ОВС, соціальною, економічною, політичною ситуацією у державі, значним омолодженням керівної ланки, проблемами підвищення їх професіоналізму, фахової підготовки та перепідготовки, низкою проблем суб'єктивного й об'єктивного характеру у здійсненні професіонального психологічного добору.

Кадровим апаратам, психологічній службі МВС України необхідно мати можливість здійснювати ефективну діагностику і прогнозування готовності кандидатів на керівні посади щодо здійснення багатofункціональної управлінської діяльності. Більше того, відповідь потрібна не лише на етапі здійснення професійного психологічного добору, а й під час несення служби на керівних посадах ОВС.

Метою цієї статті є аналіз існуючих методів і підходів до психодіагностики та розвитку психологічної готовності до професійної діяльності керівників ОВС, а також підбиття висновків щодо можливостей оптимізації цих методів, доцільності їх використання у практичній діяльності тощо.

Психологічну готовність вважають одним із провідних критеріїв управлінської діяльності В. І. Барко, В. М. Плішкін, В. Г. Андросюк, Г. О. Юхновець, Л. І. Казміренко та ін.

Методи психодіагностики і розвитку готовності до професійної діяльності керівників ОВС здебільшого досліджуються під час розв'язання проблем психологічного добору кандидатів на керівні посади ОВС, побудови психодіагностичних моделей управлінців різного рівня, досліджень психологічних особливостей підготовки працівників до управлінської і керівної діяльності, вивчення аспектів психологічної готовності до службової діяльності тощо.

Методи розвитку готовності до професійної діяльності керівників ОВС практично не досліджувались українськими психологами. Окремі методи розвитку готовності до управлінської діяльності в ОВС розроблено В. І. Барком (далі розглядаються детальніше), у дослідженнях наведено форми роботи чи умови, завдяки яким можна якісніше розвивати ті чи інші психологічні особливості.

Проведений аналіз нормативно-розпорядчих документів МВС (Інструкції про порядок поглибленого психологічного обстеження кандидатів на керівні посади органів внутрішніх справ України, яка затверджена наказом МВС України “Про подальший розвиток служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ” від 28 липня 2004 р. № 842; методичних рекомендацій “Про організацію, порядок проведення та узагальнення результатів поглибленого психологічного обстеження кандидатів на керівні посади ОВС” від 27 грудня 2005 р. № 6/2/1-6710 та “Про організацію та проведення вивчення соціально-психологічного клімату в органах та підрозділах внутрішніх справ України” від 14 червня 2006 р. № 6/2/1-2989) виявляє такі групи методів, які використовуються для психодіагностики готовності до професійної діяльності керівників ОВС:

- 1) методи діагностики пізнавальних процесів;
- 2) методи діагностики інтелекту;
- 3) вивчення особистісних властивостей;

Для діагностики пізнавальних процесів МВС України рекомендовано використовувати методики: “Коректурна проба” (методика дозволяє оцінити загальну працездатність людини та її складові: продуктивність, швидкість, точність, витривалість, розподілення та переключення уваги), “Логіко-кількісні відношення” (призначена для оцінки логічного мислення), “Пам'ять

на числа” (призначена для оцінення короткочасної пам’яті, її об’єму і точності). Для діагностики інтелекту, а саме – виявлення здатності респондента до узагальнення, аналізу та класифікації використовується методика “Виявлення загальних понять”.

Для вивчення особистісних властивостей використовується 16-факторний тест Р. Кеттела, за результатами якого відображаються особливості комунікативної сфери й емоційно-вольової регуляції людини, ступінь соціальної адаптації, схильність до асоціальної поведінки, наявність емоційних проблем, лідерський і творчий потенціал.

Проблеми діагностики і розвитку готовності до управлінської діяльності вивчались у дослідженнях психологів інших підрозділів правоохоронних органів. Так, Ю. О. Царьов, досліджуючи психологічні особливості підготовки офіцерів оперативно-тактичного рівня державної прикордонної служби України до управлінської діяльності, використовував методи, які орієнтовані на вимірювання індивідуально-психологічних характеристик офіцерів оперативно-тактичного рівня, їх організаційних здібностей (сформованості потреби у психологічній готовності до управлінської діяльності, управлінських організаторських здібностей, стилю управління, компетентності, самоконтролю в системі управлінської діяльності).

Методики, що використовувались, дали змогу: оцінити управлінські та організаторські здібності; виявити рівень сформованості потреби у психологічній готовності до здійснення управлінської діяльності; діагностувати спонукальну сферу особистості (В. Е. Мільман); визначити стиль управління, ціннісні орієнтації (М. Рокич), рівень когнітивної складності (методика Ю. О. Царьова) та характеристики реального Я (тест “20 тверджень”). Для діагностики основних тенденцій поведінки в реальній групі використовувалась методика “Q- сортування” зокрема, досліджувались такі тенденції поведінки людини в реальній групі: залежність – незалежність, професіоналізм – непрофесіоналізм, прийняття “боротьби” – уникнення “боротьби”; анкета для визначення рівня психологічної готовності до управлінської діяльності (розроблена Ю. О. Царьовим у співавторстві з М. В. Савчиним); анкета для офіцерів оперативно-тактичного рівня.

Дослідження містить також окремі методи розвитку психологічної готовності, спробу їх розглядати у певній структурі (автор виділяє емоційно-мотиваційний, когнітивний, операційний та особистісний) і використовувати у практичній діяльності, зокрема через професійну психологічну підготовку. Однак формування складових психологічної готовності лише через систему професійної підготовки у МВС не може бути достатньо ефективним через обмежену кількість годин (для психологічної підготовки виділяється 6–8 год., унаслідок чого на заняттях здебільшого можливе формування лише уявлення про ті чи інші питання, а розкриття змісту, формування умінь, навичок, аналіз особистісних якостей потребує спеціальної підготовки, збільшення часу, використання різних форми проведення занять.

У дисертаційному дослідженні І. В. Шама “Психологічна діагностика професійної придатності управлінських кадрів Державної прикордонної служби України (ДПСУ) засобами комп’ютерних технологій” автор запровадив психодіагностичну модель особистості успішного управлінця ДПСУ середньої ланки.

Діагностично вагомими професійно важливими якостями успішного керівника середньої ланки управління у ДПСУ, що відображають найістотніші характеристики його психологічного потенціалу, є прагнення до лідерства, управлінське мислення, вміння позитивно впливати на соціально-психологічний клімат у колективі, професійна комунікабельність, емоційна сталість. Методична компонента утворена комплексом методик психологічної діагностики у складі: Каліфорнійського психологічного опитувальника (КПО), методики дослідження особливостей мислення (МДОМ), методики аналізу службових ситуацій (МАСС). Створення власного варіанту системи комп’ютерної психодіагностики надало можливість запровадити у практичну діяльність психологічної служби Держприкордонслужби інструментарій оцінювання професійно важливих якостей керівника та стилю управління колективом ДПСУ. Втім запропонований комплекс використаних методик є не достатнім для відображення у повноті сукупності професійно важливих якостей управлінців та його застосування не може бути підставою для остаточного складання висновку щодо ступеню психологічної готовності кандидата до здійснення ефективної управлінської діяльності.

І. О. Машук досліджувала формування психологічної готовності учнів спеціалізованих загальноосвітніх закладів міліції до навчально-службової діяльності в системі МВС України. Вибір автором методів і засобів діагностики і формування психологічної готовності до службової діяльності ґрунтувався на використанні ортогональної концепції індивідуально-типологічних особливостей, принципів оптимальності та взаємодоповнення. Обираючи методики дослідження психологічної готовності, дослідниці орієнтувалася на комплексне вивчення структури загальних здібностей ліцеїстів (інтелекту, креативності й активності – методики Дж. Равена, В. Меде – К. Піорковського, Т. Лірі), особливості мотиваційної спрямованості особистості (В. Смекала – М. Кучери), а також деякі характерологічні особливості (К. Леонгарда – Г. Шмішека, Т. Лірі).

А. В. Коберою досліджено організаційно-психологічні детермінанти лідерства в ОВС України та розроблено інтеграційну модель управлінського лідера, у структурі якої виділені такі значимі компоненти, як лідерська спрямованість, професійна компетентність та лідерський потенціал особистості. На думку автора, створення такої моделі дозволяє оптимізувати дії керівника під час його становлення в ролі лідера колективу та застосовувати методи і засоби формування лідерських якостей. На основі розробленої моделі автором запропоновано психодіагностичний комплекс визначення професійно-значимих якостей управлінського лідера ОВС, який включає в себе індивідуальний-типологічний опитувальник ІТО, стантартизований багатфакторний метод вивчення особистості СМДО, метод кольорових виборів, метод діагностування міжособистісних відносин, тест Равена і діагностує лідерський потенціал під час призначення на керівну посаду та висування у резерв керівних кадрів ОВС.

Запропонований комплекс методик є досить об'ємним, однак дає можливість отримати багатосторонній портрет особистості, виявити емоційно-динамічні характеристики, інтелектуальні здібності, стиль міжособистісної поведінки, мотиваційну спрямованість індивіду та інші особистісні особливості, тому може розглядатися як варіант психодіагностичного інструментарію для визначення певних компонентів готовності до управлінської діяльності.

У дисертаційному дослідженні І. Е. Ковальської: “Формування психологічної готовності членів громадських формувань до охорони державного кордону” розглянуто психологічну готовність членів громадських формувань до охорони державного кордону. Основою тестування було застосування методик “Діагностика рівня соціальної фрустрованості Л. І. Вассермана”, “Коректурна проба”, “16-факторний особистісний опитувальник Кеттела (16-ФОО)”, “Оцінка рівня перцептивно-невербальної компетенції (Г. Я. Розен)” та адаптовані автором варіанти опитувальників щодо правоохоронної діяльності громадськості на державному кордоні, що дозволило автору отримати реальний стан сформованості мотиваційного, когнітивно-операційного та емоційно-вольового компонентів психологічної готовності членів громадських формувань до охорони державного кордону.

Досліджуючи психологічні особливості діяльності керівника органів внутрішніх справ України, Є. Г. Запорожцев акцентує увагу на необхідності ґрунтовної професійно-психологічної підготовки управлінців МВС, визначенні етапів процедури психологічної підготовки управлінців, а також зазначає, що професійно важливі якості управлінців мають розвиватися за рахунок системи професійно-психологічної підготовки управлінських кадрів МВС України, проте технологій навчально-формуючого, розвиваючого впливу, призначених для підготовки фахівців-управлінців під час навчання чи діяльності, автор не пропонує.

У дослідженні В. О. Лефтерова “Особистісно-професійний розвиток фахівців екстремальних видів діяльності” провідними методами психологічного впливу на особистісний і професійний розвиток людини в сучасних умовах визначені психотренінг, психокорекція, психотерапія. Автор проведеним дослідженням доводить, що однією з найефективніших технологій навчання і розвитку є психологічні тренінги, які забезпечують розвиток людини у будь-якій галузі. У науковій роботі В. О. Лефтерова визначено основні групи методів, які використовуються у тренінгах: ігрові, дискусійні, презентаційні, експериментальні, психотехнічні та методи зворотного зв'язку і психодіагностики. Психотренінгові методи містять широкий спектр психологічних прийомів і технік, загальною рисою яких є використання ресурсних потенціалів розширених станів свідомості. Використання того або іншого методу під час тренінгу визначається низкою

чинників, серед яких: 1) різновид тренінгу, його цілі і завдання; 2) категорія і особливості учасників; 3) призначення й місце методу в структурі тренінгового процесу; 4) переваги і хиби методу; 5) передбачувані результати.

Для вивчення різноманітних особистісних та професійних якостей досліджуваних до і після їх участі у тренінгах В. О. Лефтеров пропонує застосовувати такі психодіагностичні методики: 1) діагностика міжособистісних відносин Т. Лірі; 2) тест смисложиттєвих орієнтацій Д. О. Леонтєва; 3) модифікований восьмикольоровий тест М. Люшера; 4) методика діагностики самооцінки психічних станів Г. Айзенка; 5) методика вивчення вольових якостей особистості; 6) методика визначення рівня самоактуалізації особистості (опитувальник Джонса і Крендалла); 7) діагностика самоактуалізації особистості (О. В. Лазукін в адаптації М. Ф. Каліна); 8) методика самооцінки раціональної і конструктивної поведінки в конфлікті; 9) проєктивна методика дослідження особистості "Hand test"; 10) анкета "Прогноз"; 11) методика діагностики оперативної оцінки самопочуття, активності і настрою; 12) методика діагностики комунікативних і організаторських здібностей (КОЗ-2); 13) методика діагностики рівня соціально-психологічної адаптації К. Роджерса і Р. Раймонда.

Л. І. Мороз, досліджуючи теоретичні та прикладні засади професійно-психологічного тренінгу працівників ОВС України, запропонувала як навчально-розвивальну технологію професійно-психологічний тренінг (ППТ), метою якого є формування професійних знань та умінь, становлення особистості як суб'єкта професійної діяльності. Методологічною основою ППТ є генетико-моделюючий метод С. Д. Максименка. Головним методичним принципом ППТ є моделювання проблемних ситуацій службової діяльності та засобів їх вирішення, які активізують процеси інтеріоризації-екстеріоризації, схематизації-конкретизації, вправління, поетапного формування розумових дій, рефлексії усвідомлювання. Впровадження в систему МВС подібних тренінгів підтримується Концепцією та Програмою реформування відомчої освіти, яка передбачає перехід від репродуктивних до креативних, творчих форм освоєння професійної діяльності, у тому числі управлінської.

Найбільш повно досліджена особистість управлінця системи МВС у наукових працях В. І. Барко. Психодіагностичний

інструментарій, який пропонує автор для використання у практичній діяльності, підібрано відповідно до вимог управлінської діяльності в системі МВС. Для дослідження загальних здібностей управлінців і працівників міліції застосовувались тести Р. Амтхауера, а також невербальний тест Р. Кеттелла. Для визначення творчого потенціалу особистості використовувався тест творчих здібностей “словесні тріади” (В. Меде і К. Піорковський), який дозволяє визначити деякі показники вербально-гностивного дивергентного мислення, такі як легкість слововживання, гнучкість й оригінальність. Метою діагностики мотиваційної спрямованості використовувались опитувальники Б. Басса і рівня суб’єктивного контролю (РСК), опитувальник Джонса і Крендалла, а також поліграфічний тест. Для діагностики характерологічних особливостей і типу інтерперсональної взаємодії застосовувались тести СМДО (модифікація Л. Собчик) і Т. Лірі, а також проєктивні тести Л. Сонді і Г. Роршаха.

Для розвитку готовності до управлінської діяльності В. І. Барком запропоновано ряд методик, які є ефективними засобами розвитку інтелекту і творчих можливостей людини. Серед них, тести дослідження здібностей Гілфорда, які діагностують і розвивають в основному дивергентну продуктивність, а саме: тест на легкість слововживання, тест творчого мислення “Словесні тріади”, тест “Піктограма” для психодіагностики і розвитку креативності і деяких пізнавальних процесів (метод Р. Лурія).

Одним із шляхів реалізації зазначених механізмів розвитку готовності працівників міліції до управлінської діяльності є впровадження індивідуальної програми професійного розвитку працівника ОВС, яка працювала б у рамках існуючих форм роботи з особовим складом, варіант якої розроблений у дослідженні автора. На кожному етапі програми послідовно реалізуються психологічні техніки розвитку, а саме: а) самопізнання; б) самостимулювання; в) самореалізація. Техніка самопізнання включає використання методик, які дозволяють зрозуміти власні можливості, якості, стани: інтелектуальні характеристики, риси характеру, темпераменту тощо, усвідомити сильні та слабкі сторони своєї особистості. Техніка самостимулювання означає розвиток уявлень і знань про цілі професійної діяльності, способи її виконання, механізми людської активності і діяльності, потреби

і мотиви. Техніка самореалізації передбачає подальший розвиток інтелектуальних, особистісних та професійно важливих якостей працівника міліції.

Отже, аналіз досліджень українських науковців з цієї проблематики дозволяє підсумувати таке.

1. Виявлена схожість у підборі та використанні методів психодіагностики готовності до управлінської діяльності (різниця полягає у виборі конкретних методик діагностики певних психічних процесів чи особливостей особистості).

2. Здебільшого для психодіагностики готовності до професійної діяльності керівників ОВС дослідники використовують такі методи:

методи діагностики пізнавальних процесів та інтелекту (“Коректурна проба”, методики Дж. Равена, Р. Амтхауера);

вивчення особистісних властивостей (стандартизований багатофакторний метод вивчення особистості СМДО (модифікація Л. Собчик), 16-факторний особистісний опитувальник Кеттела (16-ФОО), Каліфорнійський психологічного опитувальника (КПО), методики К. Леонгарда – Г. Шмішека, Т. Лірі, проєктивні тести Л. Сонді і метод кольорових виборів);

методи діагностики мотиваційної спрямованості особистості (методики В. Смекала – М. Кучери, В. Е. Мільмана, опитувальники Б. Басса, рівня суб’єктивного контролю (РСК), опитувальник Джонса і Крендалла).

Додатково окремі дослідники пропонують діагностувати міжособистісні відносини (тест Т. Ліри, методика “Q- сортування”), рівень перцептивно-невербальної компетенції (методика Г. Я. Розена), ціннісні орієнтації (методика М. Рокича), рівень соціальної фрустрованості (методика Л. І. Вассермана).

3. У професійному доборі керівників здебільшого діагностується мінімум компонентів психологічної готовності, який не є достатнім для прогнозування щодо подальшої успішності управлінської діяльності; вибір методичного інструментарію окремих досліджень потребує більшого обґрунтування. Крім того, під час подальшого проходження служби керівників МВС психологічна готовність практично не формується, що, здебільшого, викликає зміни мотивації до належного виконання управлінської діяльності та може суттєво погіршувати результативність роботи службових підрозділів у цілому.

Таким чином, нині є недостатньою наукова і прикладна розробленість проблеми розвитку психологічної готовності до професійної діяльності керівників ОВС, неповною мірою реалізується розвивальний потенціал психологічної служби. Серед багатьох існуючих у науці психології методів формування і розвитку готовності необхідно визначити методологію та інструментарій, які б ефективно спрацьовували саме в системі МВС України.

Розвиток психологічної готовності до управлінської діяльності працівників ОВС може бути ефективним під час конструювання професійно-психологічного тренінгу. Завдяки залученню у діяльність, яка моделюється, раніше сформованих якостей особистості, наявних знань та вмінь, тренінг буде сприяти їх подальшому розвитку, професійно доцільному перетворенню в індивідуальні властивості особистості. Розвиток як поступове, індивідуальне зростання або еволюція знань, умінь, взаємин і поведінки стає можливим завдяки вияву групових феноменів, зокрема згуртованості та групової синергії.

Зазначене зумовлює необхідність подальших досліджень питань оптимізації психодіагностичного інструментарію, особливо стосовно розробки і впровадження у систему підготовки керівного складу ОВС сучасних і релевантних технологій діагностики і розвитку психологічної готовності до керівної діяльності в ОВС.

Список використаних джерел

1. Бандурка А. М. Психологія управління / Бандурка А. М., Бочарова С. П., Землянська Е. В. – Х. : ООО "Фортуна-прес", 1998.
2. Барко В. І. Психологія управління персоналом органів внутрішніх справ (проактивний підхід) : [монографія] / Барко В. І. – К. : Ніка-Центр, 2003.
3. Барко В. І. Розвиток здібностей і творчого потенціалу управлінців органів внутрішніх справ / В. І. Барко // Науковий вісник НАВСУ. – 2004. – № 3.
4. Бесчастний В. Н. Психологія ефективного керівника ОВД : [науч.-практ. посібник] / Бесчастний В. Н., Лефтеров В. А., Литвинова Г. А. – Донецьк : Донецький юрид. ін-т МВС при ДонУ, 2005.
5. Запорожцев Є. Г. Психологічні особливості діяльності керівника органів внутрішніх справ України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 19.00.06 "Юридична психологія" / Є. Г. Запорожцев. – Нац. академія внутр. справ України. – К., 2000.

6. Запорожцева Г. Є. Психологічний аналіз професійної діяльності дільничного інспектора міліції та визначальні умови її удосконалення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : 19.00.06 “Юридична психологія” / Г. Є. Запорожцева. – К., 2002.

7. Лефтеров В. О. Особистісно-професійний розвиток фахівців екстремальних видів діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора психол. наук : 19.00.09 “Психологія діяльності в особливих умовах” / В. О. Лефтеров. – Харків, 2009.

8. Машук І. О. Формування психологічної готовності учнів спеціалізованих загальноосвітніх закладів міліції до навчально-службової діяльності в системі МВС України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : 19.00.06 “Юридична психологія” / І. О. Машук. – К., 2008.

9. Методичні рекомендації для проведення поглибленого психологічного обстеження кандидатів на керівні посади органів внутрішніх справ України від 27 грудня 2005 року № 6/2/1-6710.

10. Мороз Л. І. Теоретичні та прикладні засади професійно-психологічного тренінгу працівників органів внутрішніх справ України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора психол. наук : 19.00.06. “Юридична психологія” / Л. І. Мороз. – К., 2008.

11. Про подальший розвиток служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України : Наказ МВС України від 28.07.2004 р. № 842.

12. Царьов Ю. О. Психологічні особливості підготовки офіцерів оперативно-тактичного рівня Державної прикордонної служби України до управлінської діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : 19.00.09 “Психологія діяльності в особливих умовах” / Ю. О. Царьов. – Хмельницький, 2007.